

Нада М. Радушки*
Институт за политичке студије, Београд

ЕМПИРИЈСКА ИСТРАЖИВАЊА РОМСКЕ ПОПУЛАЦИЈЕ У СРБИЈИ: ПОПИСИ VERSUS АНКЕТЕ

Сажетак

У раду се анализирају резултати емпиријских истраживања положаја ромске популације у Србији, с посебним освртом на предности и недостатке података официјелних пописа становништва насупротив анкетним испитивањима о особеностима, проблемима и положају припадника ромске националне мањине. Компарација пописних и анкетних резултата о броју, образовној и старосној структури, просторној дистрибуцији, условима становања, здравственој и социјалној заштити, показује да су разлике у подацима често врло велике, што упућује на неопходност коришћења различитих извора у циљу добијања праве слике, квантитативних и квалитативних информација о животу, социо-демографским и културним одликама Рома. Други део рада анализира резултате анкете спроведене крајем 2019. године у Србији на хиљаду испитаника о томе како грађани Србије неромске националности перцепирају положај Рома, затим шта мисле о односу већинске и ромске популације, о степену дискриминације и етничке дистанце која постоји према Ромима, као и о ефикасности мера које држава предузима у циљу побољшања услова у кључним областима живота Рома (образовање, запошљавање, становање, здравство и социјална заштита). Резултати тог анкетног истраживања су од великог значаја јер показују степен (не)информисаности већинске популације о положају Рома, препознавања неједнакости, дискриминације и маргинализације те заједнице, што је између осталог, важна претпоставка доношења и имплементације успешних државних

* Имејл-адреса: nadaraduski@gmail.com.

мера на плану дугорочног и одрживог побољшања услова живота, друштвеног статуса и интеграције Рома.

Кључне речи: анкета, попис становништва, положај, Роми, јавне политике, државне мере, Србија.

УВОД

Роми су релативно често у фокусу емпиријских истраживања и тада несумњиво изазивају пажњу стручне и академске, а само делимично и шире друштвене јавности. Разлоге треба тражити, с једне стране, у специфичностима ромске етничке заједнице, битно различите од осталих, која је по свим социо-економским индикаторима у далеко најнеповољнијем положају, а с друге стране, резултати таквих истраживања неопходни су за доношење одговарајућих мера социјалне, популационе и мањинске политике, националних програма и државних стратегија Србије. Мада је положај Рома перманентни друштвени изазов, досадашња научна проучавања само су делимично пружила одговоре на бројна отворена питања и проблеме ромске заједнице, јер недостају дубља и свеобухватнија анкетна истраживања, комплексне и систематске анализе, као и критичке евалуације обављених испитивања. Због тога се и даље недовољно зна о Ромима, а посебно о узроцима који доводе до тога да су маргинализовани и често дискриминисани, да су на најнижој друштвеној лествици, економски и политички најугроженији, о чему најбоље сведочи њихова перманентна искљученост из друштва.

Информације о броју, просторној дистрибуцији, миграционим, образовним и социо-демографским особеностима ромске популације базирају се првенствено на подацима државних пописа становништва који се спроводе сваких десет година. Међутим, то је често недовољно и не даје реалну слику о Ромима, па су неопходна темељна, дубинска истраживања (анкете, интервјуи са припадницима ромске, као и неромске националности, теренска истраживања, и др.) нарочито оних питања која се не могу разматрати и објаснити само на основу пописних резултата, а изузетно су битна за боље разумевање ове етничке заједнице и проблема са којима се свакодневно сусреће. Одговоре на већину од тих питања најбоље ће пружити интердисциплинарне студије и анкетна испитивања, и то не само оних Рома који живе издвојено и који „признају“ да су Роми, већ и оних који живе у бољим економским условима и

који често поричу своју националност, али их средина у којој се налазе доживљава и идентификује као Роме (Прокић, Станковић и Јанковић 1993, 194). Треба имати у виду да Роми, више од свих других, захтевају да истраживачи (ромолози) истовремено буду објективни посматрачи, али и активни познаваоци ромске заједнице, да би на прави начин могли да проуче и оцене положај и проблеме ове националне мањине.

ПОПИСИ СТАНОВНИШТВА VS АНКЕТНА ИСТРАЖИВАЊА

Колики је тачан број Рома у Србији још увек је непознаница, јер је број добијен на попису становништва знатно мањи од процењеног броја, односно због великог раскорака који постоји између званичних статистичких података и реалног стања.¹ У решавању овог питања постоје два опречна, често дијаметрално супротна приступа, један је „пописни“ којим редовно аргументује држава, а други је „ромски“ који долази из ромске заједнице (Вуксановић, Маџура и Вујовић 2019, 98). Треба истаћи да у овом погледу Србија није изузетак и да су све европске земље суочене са овим проблемом и тражењем начина његовог адекватног решења (Ivanov, Kling and Kagin 2012). За разлику од других мањина у Србији, код Рома постоји значајна дискрепанција између официјелних података, актуелног стања и процена, па су пописи само полазна основа, док су у циљу добијања праве слике неопходни и други извори података, а првенствено квалитативна анкетна истраживања. На тај начин може се доћи до бољег увида у стање и проблеме ове етничке заједнице, а дубљим проучавањем и разумети узроке и последице који често остају невидљиви или „замагљени“ у резултатима квантитативних анализа. Због тога би државни органи при креирању јавних политика требало да поред пописних резултата користе и друге изворе података о ромској популацији (анкете, процене домаће и ЕУРОСТАТ-а, независна истраживања и друго). Исто тако, с обзиром да ромска мањина често

1 На пример, по последњем попису (2011) регистровано је 147,6 хиљада (2,05%) Рома и налазе се на трећем месту у етничкој структури Србије (после Срба и Мађара), док се по проценама Савета Европе и међународних невладиних организација тај број креће око 600 хиљада (<https://www.slobodnaevropa.org/a/manjinske-zajednice-u-srbiji-pocene-pripreme-za-popis-stanovnistva/30743227.html>). Исто тако, у претходном попису (2002), Републички завод за статистику регистровао је да у региону Београда живи 19,2 хиљада Рома, док су невладине организације теренским истраживањима установиле да тај број износи 29,7 хиљада (Društvo za unapređenje romskih naselja [DURN], 2002).

изражава сумњу у веродостојност резултата пописа, истичући да је број припадника те мањине већи и да они нису довољно охрабрени да изразе своју националност, важно је да у поступку спровођења пописа буде обезбеђена пуна слобода декларисања о националној припадности, што подразумева да структура пописивача одговара етничкој структури локалне заједнице, као и да се пописивање врши и на ромском језику.

Према методологији пописа, слобода изражавања националне припадности као уставом загарантовано право у Србији, имала је за последицу значајне флукуације у броју Рома после Другог светског рата, као и отежану компарцију пописних резултата. Атипичне варијације у њиховој бројности биле су без преседана у историји пописа становништва због чега представљају праву пописну енигму (“народ-понорница”, “циганско расуло”) (Станковић 1992). Нелогичним променама (нагли пад или пораст броја) није поклањана одговарајућа пажња у статистичким извештајима нити су спровођена теренска контролна истраживања чији би резултати боље објаснили такву појаву. Другим речима, статистика није показала неки посебан интерес за стручне расправе и решавање проблема ове врсте, због честе идејно политичке обојености питања о етничкој припадности под патронатом политичких структура.

У социолошкој и демографској литератури позната је појава етномикрије, карактеристична за Роме који се неретко декларишу као припадници оне етничке заједнице која је већинска на подручју где живе (најчешће као Срби, али и као припадници других националности), због чега је и њихов број потцењен скоро у свим пописима. Разлика између “осећања” о припадности и “изјашњавања”, односно појава губљења, прикривања или мењања свог етничког идентитета стално је више или мање присутна код Рома који на тај начин покушавају да побегну од дискриминације, да се отргну од свог окружења и каналима друштвене мобилности побољшају свој положај. Разлоге етничке мимикрије треба тражити у бројним факторима (сиромаштво, традиција, образовање, непостојање матичне државе, културни обрасци), што захтева мултидисциплинарни приступ у објашњењу флотантног ромског националног, језичког и верског идентитета (Радушки 2015, 36). Пописно-методолошка решења, често нејасна, такође су битно утицала на промене у изјашњавању Рома (посебно у периоду 1953-1961), а самим тим и на укупно бројно стање, при чему се оправдано претпоставља да би се много већи број њих декларисао као припадник ромске заједнице да су пописивачи били ромске

националности у оним областима где је већа концентрација Рома. Ипак, тешко је само овим факторима објаснити дистанцирање од властитите етничке припадности, па једно од објашњења лежи и у њиховом неуспелом покушају укључивања у друштвену мобилност већинског становништва као израз асимилације у локалну средину (Тодоровић 2019, 42). Крајем 1960-их и почетком 1970-их година јављају се први знаци националног “буђења” Рома и због тога није случајно да се „етничка плима“ и све чешће декларисање за свој етнос манифестује у резултатима наредних пописа.² У попису 2011. године Роми су забележили историјски максимум посматрано од Другог светског рата до данас (147,6 хиљада или 2,1%), а по први пут су као пописивачи учествовали и Роми, па се може претпоставити да се зато већи број лица декларисао као припадник ромске националности. У предстојећем попису који је требало да се одржи 2021. године према десетогодишњој динамици спровођења пописа, а који је због епидемиолошке кризе изазване Ковидом 19 померен за 2022. годину, остаје да се види какво ће бити етничко изјашњавање и демографска слика ромског становништва.

С обзиром да је због непотпуног обухвата припадника ромске националне мањине статистичка евиденција недовољно поуздана, често се примењују помоћни начини у приказу њиховог броја и просторног размештаја. За Роме је карактеристичан висок степен просторне дисперзивности, односно територијална неконцентрисаност, што је често значајан индикатор њиховог начина живота, економског положаја и степена (не)интегрисаности у друштво. Пописни подаци указују само на распоред по регионима Србије,³ као и по типу насеља као најнижем нивоу исказивања пописно-статистичких резултата, али су ти подаци недовољни за анализу места и услова становања Рома, због чега су неопходна дубља социолошка, демографска и урбанистичка проучавања. Истраживање просторног размештаја, као и урбанистичких

2 У попису 1948. године регистровано је 52,2 хиљаде (0,8%) Рома, у попису 1953. године 58,5 хиљада (0,8%), да би попис 1961. године остао забележен по драстичном смањењу броја Рома, када је регистровано само 9,8 хиљада (0,1%), што се не може објаснити демографским факторима с обзиром на високе стопе природног прираштаја које константно одликују ову националност. Затим, 1971. године регистровано је 49,9 хиљада (0,6%), 1981. године 111,0 хиљада (1,2%), док је 1991. и 2002. године у Србији (без КиМ) пописано 90,9 хиљада (1,2%), односно 108,2 хиљада (1,4%) припадника ромске националности (Радушки 2015, 75,86).

3 Према попису 2011. године највише Рома настањено је у региону Јужне и Југоисточне Србије (57,2 хиљада или 38,7%), затим у региону Војводине (42,4 хиљада или 28,7%), Београдском региону (27,3 хиљада или 18,6%), региону Шумадије и Западне Србије (20,6 хиљада или 14,0%), док за регион Косово и Метохија нема података (Републички завод за статистику [РЗС] 2012).

одлика ромских насеља постала су нарочито актуелна почетком 1990-их година, а најчешће су то биле студије случаја проистекле из акционих испитивања спроведених у појединачним насељима, док су изнете мере и предлози за побољшање стамбене ситуације били засновани на резултатима конкретног истраживања (Petrović i dr. 2012; Praxix. 2013). Мада су ти подаци показали да се Роми који настањују тзв. махале, гето насеља и слично, на тим местима осећају сигурни, слободни, идентификујући се са својом заједницом, ипак већина би се одмах преселила на било које друго место ако би услови за живот били бољи (Радовановић и Кнежевић 2014, 86-87). Иста истраживања су, међутим, показала да се Роми у новој средини тешко адаптирају услед велике етничке дистанце и дискриминације која постоји према њима и њиховом начину живота, што је резултат предрасуда, стереотипа, незнања, неповерења и нетолеранције, при чему је несумњиво присутна двосмерна етничка дистанца - нерома у односу на Роме, и обрнуто (Кнежевић 2010).

Иако се из пописно-статистичких података може видети да је стамбена ситуација Рома изузетно лоша (на пример, просечан број чланова ромског домаћинства од 4,2 знатно је већи него код опште популације где износи 2,6), они нису довољни да дубље и комплексније осветле овај проблем, па су потребна посебна научно утемељена проучавања, јер излаз из сиромаштва и беде треба тражити у оквирима друштвених промена, а не у теорији културе сиромаштва (Вујовић 2017). У попису 2011.године по први пут су регистровани и бескућници, а резултати показују да број бескућника ромске националности (5719) чини готово једну трећину (32,5%) од укупног броја свих бескућника у Србији, од чега је скоро половина у Београдском региону који располаже одређеним капацитетима за њихов прихват. Генерално, у свим, и теоријским и емпиријским истраживањима, услови становања Рома оцењују се као изузетно тешки, како у погледу локације, тако и опремљености станова (кућа), што је огледало њиховог положаја и сиромаштва, али и различитих културних и патријархалних навика, образаца понашања и наслеђа (Јакшић и Башић 2005). С обзиром на огромну разлику која постоји између услова становања ромске и опште популације, поједини истраживачи проучавајући услове живота Рома закључују да је квалитет стамбеног фонда такав да нема смисла у њега улагати (Павловић 2000). Реч је о лошим темељима, земљаним подовима, неадекватним материјалима, насељима која најчешће карактерише правно нерегулисан статус, лоша инфраструктура и по правилу велика удаљеност од основних друштвених садржаја,

школа, здравствених установа, вртића, сервиса и других. По неким анкетама, око 67% ромских домаћинстава није било прикључено на канализацију, нема унутрашње инсталације и одговарајући приступ води за пиће, а поједина домаћинства (11%) нису имала ни струју (UNDP 2012). Зато је од великог интереса унапредити комуналну инфраструктуру, али и развити посебне стамбене програме, као и програме социјалног становања који ће одговарати потребама Рома, узимајући у обзир њихов положај, културу и традицију.⁴ Преселјавање неформалних ромских насеља често се спроводило кроз принудна иселјавања, а не мали проблем представља и неприхватање већинског становништва да се Роми доселе у њихов крај (комшилук), због чега је неопходно утврдити и примењивати одговарајуће међународне стандарде раселјавања нехигијенских и неодрживих ромских насеља (OEBS 2015).

Поред становања, образовање је кључна област и главни камен спотицања када је реч стварном побољшању положаја ромске националне мањине и пуној интеграцији у друштво. Подаци о образовној структури се добијају из редовних пописа становништва, али нису довољни имајући у виду специфичности и дугогодишње проблеме са којима се среће ромска популација што захтева додатна и посебна истраживања у циљу доношења и спровођења адекватних државних мера образовне политике. Мада статистички индикатори у протеклом периоду показују позитивне трендове, Роми и даље имају највеће стопе неписмености (15%) које су знатно веће у односу на општу популацију Србије (2%), као и у компарацији са свим другим етничким заједницама, што указује на недовољну ефикасност државног апарата у решавању овог питања. Преко половине старијих од 15 година (54%) чине нешколована лица (то су лица без школске спреме и лица са непотпуним основним образовањем), мали број је са завршеном средњом школом (11,5%), док је удео лица са факултетском дипломом готово занемарљив (0,3%), при чему су разлике по полу сигнификантне (Републички завод за статистику [РЗС] 2013).⁵ Узроке лоше образовне структуре Рома, и то на свим

4 Програми и акције социјалног становања који су спровођени у протеклој деценији према Закону о социјалном становању (2011) често нису били добро осмишљени и нису обухватили стамбено угрожене Роме, или су зидани изоловани стамбени објекти, што је водило додатној просторној сегрегацији Рома. Такође, нису били приступачни ромским домаћинствима са ниским приходима, па је број Рома усељених у социјалне станове врло низак, јер велики број њих није био ни упознат са оваквим начином решавања стамбеног питања или су им постављени критеријуми и систем бодовања били сасвим недоступни (Стратегија за социјално укључивање Рома и Ромкиња у Републици Србији 2016).

5 У образовној структури ромске популације без школске спреме је два пута више Ромкиња

нивоима, треба тражити у традицији, култури, нивоу образовања родитеља, лошем материјалном статусу породице, недовољној посвећености учитеља и наставника, али и у одговорности друштвених институција (Јакшић 2015). У претходној деценији у образовни систем Србије уведене су одређене мере афирмативне акције са циљем да се повећа доступност образовања за децу, младе и одрасла лица, као и да се образовање прилагоди специфичним образовним потребама Рома. Проблематика образовања значајно је актуелизована захваљујући и Декади Рома,⁶ услед већег ангажовања лица из државног и невладиног сектора и покретања многих истраживачких пројеката у том периоду који су показали да, иако је остварен одређени напредак, проблеми у едукацији Рома и даље постоје, а кључни су: недовољно укључивање деце у предшколско васпитање, рано напуштање основне школе, као и мали број оних који настављају школовање, односно уписује средњу школу.

На основу анкетног истраживања из 2006.године спроведеног у Београду (Макиш, Сајам, Газела и др.), показало се да је највећи проблем у едукацији ромске деце економска немогућност родитеља да им обезбеде неопходна средства за школовање (књиге, торбе, патике, и др.), као и стално присутна дискриминација, али не зато што су Роми, већ првенствено зато што су сиромашни (Радовановић и Кнежевић 2014, 69). Роми су добрим делом и сами одговорни за образовну инфериорност сматрајући да је за то крив неко други, јер не постоји свест код родитеља о потреби школовања своје деце у циљу напредовања и побољшања материјалног положаја у друштву (Кнежевић 2010). Једна новија анкета (спроведена 2013. и 2014.године) о образовању ромске деце која су са породицом расељена из нехигијенских насеља (Газела, Белвил) у стамбене објекте пет београдских приградских насеља (Макиш 1, Макиш 2, Ресник, Кијево, Камендин) показала је да на квалитет образовања деце у значајној мери својим понашањем утичу родитељи који

(26,4%) него Рома (12,8%), а са вишим нивоима образовања разлике се повећавају, па је са завршеном средњом школом двоструко више мушкараца (15,8%) него жена (7,1%), што важи и за више и високо образовање (на пример, факултетску диплому има само 0,2% Ромкиња).

- 6 Декада Рома (2005-2015) је међународна иницијатива девет земаља Централне и Југоисточне Европе (Румунија, Бугарска, Мађарска, Србија, Македонија, Хрватска, Црна Гора, Чешка и Словачка) у којима живи значајан број Рома, које су се обавезале да делују у циљу унапређења социо-економског статуса и интеграције припадника ромске заједнице, а као приоритетне области издвојене су: образовање, здравство, запошљавање и становање. У Србији је реализација Декаде Рома започета усвајањем најзначајнијег документа Националне стратегије за унапређење положаја Рома (2009) чију примену регулишу Акциони планови за њено спровођење.

не перципирају образовање довољно значајним, као и просветни радници који не посвећују адекватну пажњу ромској деци и немају воље да испоштују принципе инклузивног образовања унете у законску регулативу. Једину противтежу тој синергији деловања негативних чинилаца представљају педагошки асистенти, који су се показали као веома значајна подршка не само деци, већ и њиховим родитељима и наставницима, а који истовремено утичу својим радом и на смањење предрасуда према ромској деци, мањој дискриминацији и сегрегацији. Процес школовања Рома има успеха само ако се испуне три базична услова, а то су: добра припрема ромске деце за школу (боље познавање српског језика), односно адекватно предшколско васпитање, затим могућност и добар приступ образовању родитеља (посебно мајки), и треће, економска еманципација ромске породице без чега се не може очекивати ни побољшање образовног статуса Рома (Komatina 2017).

Из пописних података јасно је да су Роми демографски младо становништво, просечна старост износи 28,3 године (општа популација 42,2 године), трећина је млађа од 15 година док је удео старих лица врло низак (4,0%). Одликује их изнад просечна стопа фертилитета као главна детерминанта младе старосне структуре, због чега имају ниску општу стопу морталитета (око 7 промила), односно двоструко нижу у односу на укупну популацију. Међутим, анализа смртности по старости и полу показује да Роми несумњиво имају високу специфичну стопу смртности и то у свим старосним кохортама, а највећу код одојчади (око 13 промила) која је преко два пута виша од просечне. Постоји јасна веза између морталитета и сиромаштва Рома који живе у неупоредиво лошијим стамбеним и хигијенским условима од осталог становништва, што је посебно присутно у неформалним насељима. Нарочито су изражени проблеми нередовних вакцинација код деце, раног ступања младих у сексуалне односе и раног склапања формалних или неформалних брачних заједница, у већини случајева не постоји планирање породице (а честе су и нестручне интервенције у вези са прекидом трудноће), не води се евиденција хронично оболелих, а недостају и валидни подаци о најважнијим аспектима везаним за здравствени статус Рома (Акциони план за спровођење Стратегије за унапређење положаја Рома у Републици Србији 2009). Увођење здравствених медијатора (2009) сматра се за најуспешнију меру јавних политика, јер су значајно омогућили доступност здравствене заштите, већу информисаност, превентиву и побољшање здравља припадника ромске популације. Више од 90% Рома има право на

обавезно здравствено осигурање, чему су битно допринеле мере афирмативне акције захваљујући којима ово право остварују и Роми без личних документа (само на основу изјаве два сведока). Што се тиче остваривања права на социјалну помоћ, Роми често не знају или немају основне информације о начину (процедури) реализовања ових права, а компликоване административне процедуре су врло често разлог за неподношење захтева. С друге стране, велики број младих не похађа редовно школу, што је препрека за добијање дечијег додатка, а проблем генерално представља и недостатак података о корисницима услуга социјалне заштите који се званично не прикупљају.

Важно је истаћи да су резултати свих, а посебно емпиријских проучавања о друштвеном животу Рома јасно показали да разлици њихове искључености и недовољне интегрисаности леже, између осталог, у великој етничкој дистанци, присутним стереотипима и предрасудама, недостатку толеранције и разумевања ромске културе, историје, језика, начина живота и традиције.⁷ Различит стил живота и погледи на свет, супротстављена културна и верска опредељења, другачији систем вредности, навике и обичаји, за последицу имају друштвену и културну сегрегацију ромске мањинске заједнице (Коортманс 2005). Једно испитивање јавног мњења у Србији (2016) је показало да највећа етничка дистанца постоји према Албанцима и Ромима, затим Хрватима и Бошњацима, а посебно су забрињавајући ставови младих који подржавају етнички чисту државу и нетолеранти су према особама друге националности и вере (Ровереник за заштиту равноправности 2016).

За пуну интеграцију припадника ромске националне мањине у друштво, побољшање њиховог положаја и смањење генерацијског сиромаштва један од најбитнијих чинилаца је недискриминација, па је од великог значаја анкета спроведена у Србији крајем 2019. године са циљем да се испита какви су ставови већинског становништва према Ромима, што је пружило прилику и да се оцени повезаност, а по могућству и утицај социјалног окружења на живот ове, по много чему особене етничке заједнице. Познавање преовлађујућих ставова неромске популације о Ромима претпоставка је за доношење ефикасних државних мера и стратегија усмерених на побољшање њиховог положаја и интеграције у друштво.

---

7 Анкете спроведене 1990-их година међу млађом популацијом у Србији показале су да негативни атрибути који се приписују Ромима (лењи, прљави, неодговорни, непоштени и друго), односно нетолеранција, дубоке предрасуде и стереотипи према њима, спречавају Роме да развију више нивое адаптације и друштвене интегрисаности (Кузмановић 1992).

АНКЕТА: ШТА ГРАЂАНИ СРБИЈЕ МИСЛЕ О ПОЛОЖАЈУ РОМА?

Имајући у виду да још увек, упркос релативно бројним анкетама и истраживањима о ромској популацији, немамо релевантне одговоре на питање који су узроци изразито тешког положаја Рома, као и које су реалне могућности позитивних промена, спроведено је анкетно испитивање о томе какво је мишљење грађана Србије неромске националности о Ромима и како перцепирају државне активности усмерене на побољшање статуса и смањење етничке дистанце према њима. Анкета је спроведена крајем 2019. године, у оквиру главног пројекта под називом *Inclusion of Roma and other Marginalised Groups* (<https://fer.org.rs/ukljucivanje-roma-i-drugih-marginalizovanih-grupa>), уз подршку German Federal Ministry for Economic Cooperation and Development, на узорку од 1000 пунолетних испитаника у четири региона Србије (без КиМ). Упитником су обухваћене четири проблемске целине: 1. Индиције о етничкој дистанци грађана Србије према Ромима, 2. Информисаност грађана о активностима државе за побољшање положаја Рома 3. Оцене промена у последњих 7-8 година у кључним животним областима Рома и 4. Оцене доприноса побољшању живота Рома од стране државе, ромских организација, донација из иностранства, и слично.

На питање какви су односи грађана Србије према Ромима, готово половина испитаника сматра да су ти односи добри (или углавном добри), преко четвртине да нису ни добри ни лоши, а мање од петине каже да су углавном лоши. Код млађих испитаника (18-29 година старости) само 20% их оцењује добрим, али тај проценат са старашћу значајно расте (код старијих од 50 година износи чак близу 60%). Пол анкетираних не утиче значајније на ставове по овом питању, док са повећањем нивоа образовања опада проценат оних који мисле да је однос грађана Србије према Ромима добар. На прецизније питање да ли би вам сметало да у вашем комшилуку живе Роми, изненађујуће велика већина испитаника (око 85%) одговорила је да им то не би сметало, што у потпуности важи и ако одговоре на ово питање посматрамо кроз призму пола, образовања, типа насеља (село-град) и региона. Међутим, ови резултати анекте нису у складу са негативним јавним мњењем и својевременим протестима грађана већинске популације до којих је дошло приликом пресељавања Рома из београдских нехигијенских насеља у приградске општине у којима они живе.

У следећем корпусу питања налазе се она која се односе на обавештеност грађана о активностима везаним за побољшање животних услова Рома у која спадају питања о раду ромских здравствених медијатора, педагошких асистената, локалних координатора, као и информисаност грађана о афирмативним мерама у области образовања. Истраживање је показало да три четвртине пунолетних грађана Србије неромске националности готово ништа не зна о државним мерама и активностима које су предузете у циљу побољшања положаја припадника ромске националне мањине (тачније, 40% не зна, а око 35% је обавештено само делимично), 13% је у приличној мери информисано, а 12% нема никакво мишљење. Анализа датих одговора гледано по нивоу образовања неочекивано указује да је приближно исто учешће потпуно необавештених и у групи нижеобразованих и у групи високообразованих испитаника, док посматрано по подручјима, у региону јужне и источне Србије има знатно више информисаних него у осталим регионима.

Анкетиранани најмање знају о ромским здравственим медијаторима,⁸ и на питање да ли сте чули и ако јесте да ли знате шта је посао здравствених медијатора и медијаторки, чак 90% никада није ни чуло за њих, неки су чули али не знају шта раде (5%), а само 2% је добро упознато са њиховим активностима. Жене су за нијансу боље информисане од мушкараца, док је најмање о овој теми обавештена средња генерација анкетираних (30 до 39 година), са рекордних 96,3%, при чему ниво образовања испитаника није утицао на квалитет одговора.

За разлику од здравствених медијатора, испитаници су нешто боље обавештени о раду педагошких асистената (20,9% чуло је за њих, али не зна шта раде, 24% делимично познаје, а 7,5% добро познаје њихов рад), али и овде близу половине анкетираних никада није чуло за ромске педагошке асистенте (47,6%).⁹ Мушкарци су нешто лошије информисани од жена, а гледано по старости, најобавештенији су испитаници старији од 65 година, лица са вишом и високом стручном спремом (преко 60% је чуло за педагошке асистенте) и становници градских насеља.

---

8 Улога ромских здравствених медијатора је да воде евиденцију о здравственом стању житеља ромских насеља, да раде са њима на подизању свести о превентиви, о правилној исхрани и хигијенским навикама, да обезбеде бољи увид здравствених установа о стању ромске популације, једном речју да повежу здравствени систем и Роме.

9 Педагошки асистенти пружају подршку ученицима ромске националности којима је потребна додатна помоћ у учењу, ангажовани су на предлог школе (када има најмање 20 таквих ученика), а средства су обезбеђена из буџета Републике Србије за ту намену.

На питање шта је позитивна дискриминација, односно колико су грађани упознати са афирмативним мерама у области образовања Рома, информисаност је половична (51,1% никада није чуло за те мере, 17,8% је чуло али не зна шта садрже, 22,9% их познаје делимично, а само 8,3% је са њима добро упознато), уз лошију информисаност жена од мушкараца. И по овом питању, најмлађи су најлошије информисани (преко 60% никада није ни чуло за позитивну дискриминацију), а са највише информација располаже средња генерација (40-49 година), при чему са степеном образовања расте и обавештеност о тим мерама, као и на релацији град-село (број неинформисаних је већи на селу него у граду за 10 процентних поена).

На питање о раду и активностима ромских општинских координатора,¹⁰ одговори су били бољи него код познавања здравствених медијатора, али лошији у односу на сазнање о педагошким асистентима. Тако, никада није ни чуло за општинске координаторе 64,5%, чуло је али не зна шта они раде 14%, делимично познаје њихов рад 16%, а добро познаје њихов рад само 5,5%, уз бољу информисаност мушкараца него жена, али и изузетно лошу обавештеност лица у кохорти млађих од 30 година. Може се закључити да су одговори и из ове групе питања о животу Рома потврдили претпоставку о алармантној незаинтересованости и равнодушности већинског становништва за проблеме Рома, а посебно за конкретне активности које су предузимане у циљу побољшања животних услова ромске заједнице.

Трећа скупина питања односила се на оцену и тренд промена у последњих седам-осам година у сфери школовања, запошљавања, здравствене и социјалне заштите, становања, као и на проблем дискриминације припадника ромске националне мањине. Када је реч о запошљавању, око половина анкетираних грађана неромске националности одговорила је да се у области запошљавања Рома стање побољшало, трећина испитаника тврди да је све остало исто, 7,7% да су се ствари промениле на горе, а 8,3% да не зна. При томе, већи оптимизам исказују мушкарци него жене, а истовремено боље услове за запошљавање Рома констатују старији испитаници него млађи. Кроз призму образовне структуре испитаника нема већих

---

10 Ромски општински координатори ангажовани су у локалним самоуправама Србије и имају важну улогу у различитим областима. Нека од задужења односе се на посредовање између ромске заједнице и локалне администрације, пружање подршке организацијама цивилног друштва које се баве унапређењем ромске заједнице, затим, на спровођењу мера инклузије Рома на локалном нивоу и друго.

разлика, док у регионалном смислу највећи напредак у овој области препознају лица из Војводине.

Образовање Рома је кључ за побољшање њиховог материјалног положаја, али и стални камен спотицања, па је ово питање било неизоставно у анкети и гласило је: Када је реч о школовању Рома, да ли су се у последњих седам-осам година ствари промениле на боље, остале исте или су се погоршале? Значајан број, преко половине испитаника (56,5%) мисли да је у сфери образовања Рома стање кренуло на боље, близу трећине констатује стагнацију, 5% чак погоршање, а 8,8% се није изјаснило. Приметно је да припадници најмлађе категорије анкетираних лица у мањој мери виде побољшање (40%), него остале старосне групе (око 60%), по образовним категоријама испитаника нема већих разлика у одговорима, док посматрано по регионима учесници анкете из источне и јужне Србије у значајно већем проценту мисле да је остварен напредак у школовању Рома (на пример, двоструко више него у Београду), као и анкетираних лица из сеоских насеља. Роми се и даље налазе у својеврсном зачараном кругу, нису образовани јер су сиромашни и деци тешко могу да омогуће школовање, а сиромашни су јер су необразовани, па се тешко запошљавају или обављају најмање цењене и најлошије плаћене послове (нпр. прикупљање секундарних сировина, и сл.)

На исто питање у вези здравствене заштите, половина анкетираних грађана Србије оцењује да је положај Рома у домену коришћења услуга здравствене заштите у последњих седам-осам година побољшан, трећина да је све остало исто, а само 5% да је погоршан (око 8% се није изјаснило), при чему компарација по регионима показује сигнификантне разлике, па тако мишљење да је здравствена заштита Рома значајно унапређена преовлађује у јужној и источној Србији (69,5%), а најмање је заступљено у Београду (само 39,5%). Највеће промене у позитивном смислу, по мишљењу анкетираних лица, десиле су се у домену социјалне заштите, па чак 60% испитаника мисли да су се ствари промениле на боље, 4,3% на горе, 28% да је све остало исто, а 8,3% не зна одговор. Најскептичнији су млади, од којих свега око 40% види узлазну линију у области социјалне заштите Рома, по образовним групама изјашњавање је углавном унисоно, док су по регионима разлике велике - највеће побољшање виде испитаници у источној и јужној Србији (чак 87,2%).

На анкетно питање колико се променила ситуација у сфери становања Рома, 47% учесника анкете констатује побољшање

услова, 36% да је све остало исто, а 8% да су се услови становања погоршали. При томе, само трећина младих види побољшање у овој области (34,7%), за разлику од старије популације (око 55%), док су по регионима, као по правилу, највише оцене дали анкетирани из источне и јужне Србије (69,4%), а најниже из Београда (33,6%). У свим посматраним областима, а посебно у области здравствене заштите, бројни нерешени проблеми директно утичу не само на квалитет већ и просечни животни век Рома, који је према статистичким подацима значајно нижи него код осталог становништва, као и на високе стопе морталитета и морбидитета, што је посебно забрињавајуће када је реч о средовечној и најмлађој старосној кохорти.

Познато је да је слика о Ромима у јавном мњењу базирана на бројним предрасудама које су извор отворене или прикривене дискриминације као сталног пратиоца Рома и узрок суштинске неравноправности грађана ромске националности (Mirga i Mruz 1997). Ипак, преко половина анкетираних (више мушкараца него жена) мисли да су евидентне промене на том плану у многим сферама друштвеног живота и то на боље, 30% каже да је све остало исто, а 8,5% види погоршање (10% не зна). Најмлађи испитаници најмање верују у тренд побољшања, док средња генерација најјасније види промену на боље. Да се ситуација побољшала у највећем проценту мисли и средњеобразовна категорија (56%), као и испитаници који живе у региону јужне и источне Србије (72,4%), уз идентичне ставове анкетираних у градским и сеоским срединама.

У оквиру последње батерије питања, прво се односило на перцепцију испитаника о томе колики је допринос државе и њених органа на побољшању животних услова Рома. Од укупног броја анкетираних, три четвртине сматра да је Србија пуно урадила по том питању, док истовремено близу 17% супротно томе мисли да је држава урадила врло мало, а 7% су неизјашњени. При томе, генерално је млађа популација строжија, док међу испитаницима старијим од 65 година чак половина сматра да је допринос државе велики (или веома велики). Према нивоу школске спреме у одговорима нема већих разлика, а регионално посматрано, број испитаника који мисле да је држава у решавању овог питања била ефикасна мањи је у Војводини и Београду него у западној, јужној и источној Србији.

На питање да ли су Роми допринели побољшању свог животног стандарда и колики је допринос ромских организација, већина анкетираних грађана неромске националности (преко 84%)

мисли да је допринос Рома мали, а само 8,2% сматра да је тај допринос велики (7,7% нема мишљење), док допринос ромских организација четвртина испитаника оцењује значајним, око 15% сматра да је мали или никакав, а највише анкетираних (43%) да су само донекле помогле унапређењу статуса Рома (18,6% не зна или нема мишљење). При томе, приметно је да су најмлађи и најобразованији испитаници најкритичнији по овом питању, док је посматрано по регионима евидентно да у јужној и источној Србији превагу носе позитивне оцене. Може се закључити да се иза преовлађујућег мишљења анкетираних да Роми (и њихове организације) недовољно раде на побољшању свог положаја крије став да су Роми у великој мери сами криви за то јер под утицајем традиције, навика и обичаја, „бирају” такав начин живота, толико различит од других. У прилог томе иду анкетни подаци да велика већина испитаника сматра да је држава пуно урадила да помогне Ромима, а стање се није битније променило, односно да су Роми сами одговорни за свој лош положај и да је њихов специфичан „modus vivendi” једноставно део националног и културног идентитета.

Дилему да ли је више новца за активности у вези унапређења ромеке заједнице стигло из буџета Србије или из иностранства, испитаници решавају изјашњавајући се готово равномерно, 26% мисли да је више улагала Србија, 27% да су више улагали Европа и свет, а 28% да су улагали подједнако. Млађи предност дају буџету Србије (око 33%) у односу на иностране изворе (22%), док средовечни испитаници мисле обрнуто (Србија 18,5%, Европа и свет 35,2%). Жене дају предност Европи и свету (30% према 23%), а мушкарци у први план стављају Србију (32% према 20%). С друге стране, нижеобразована анкетирана лица мисле да превагу имају домаћи у односу на стране изворе финансирања (29%:19%), а високообразовани испитаници супротно (22%:32%), док посматрано по регионима нема великих одступања (у распону од 5-10%), уз напомену да је у одговорима на ово питање убедљиво највећи проценат оних који су рекли да не знају одговор (чак 19,2%).

***

Упркос одређеном напретку који је постигнут у вези са положајем и интеграцијом Рома у Србији (на пример, увођење педагошких асистента и здравствених медијатора, већи обухват деце школовањем и друго), основни циљеви државних институција у претходном периоду нису у потпуности остварени, јер већина

Рома и даље живи у сиромаштву, суочава се са дискриминацијом и тешко остварује формално призната права. Управо због генерацијског сиромаштва и неједнакости ове етничке заједнице, чак и одређени резултати који су постигнути у сфери образовања или здравствене заштите немају пун ефекат. Другим речима, управљање процесом друштвене интеграције Рома, која подразумева спровођење комплексних мера у областима запошљавања, становања, образовања, здравства и социјалне заштите, и даље није у потпуности и успешно решено и спроведено. Започете активности, посебно у секторима образовања и здравства, поставиле су чврсте темеље за системско и одрживо побољшање положаја Рома, али потребно их је и даље развијати издвајањем већих буџетских средстава за њихову имплементацију. То показује и овде представљено анкетно истраживање о доприносу државе и њених институција унапређењу живота Рома, у коме значајан број испитаника неромске националности сматра да је допринос државе ипак релевантан, што има за резултат промене на боље у наведеним областима, али да остварени резултати ни приближно не значе до краја и потпуно успешно спроведен процес друштвене интеграције ромске заједнице у Србији.

Међутим, с обзиром да успешна реализација државних мера има за претпоставку добру информисаност већинске популације и њихову искрену заинтересованост за положај и проблеме ромске националне мањине, веома су забрињавајући одговори добијени у овој анкети, посебно у смислу недовољног препознавања постојеће дискриминације и маргинализације ромске заједнице, као и потребе да се њихов статус у друштву побољша решавањем бар егзистенцијалних проблема у области образовања, запошљавања, становања, здравства и социјалне заштите, што се често линијом мањег отпора приписује немотивисности самих Рома да промене свој традиционални начин живота.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Акциони план за спровођење Стратегије за унапређење положаја Рома у Републици Србији. 2009. <http://www.inkluzija.gov.rs/?p=19163>.
- Вујовић, Сретен. 2017. „Становање Рома у социјалистичкој Србији, у *Становање Рома у Србији: стање и изазови*, ур. Тибор Варади и Злата Вуксановић Мацура, 187-201. Београд: САНУ.

- Вуксановић, Злата, Владимир Мацура, и Сретен Вујовић. 2019. "Интегративни преглед радова о становању и насељима Рома", у: *Тридесет година рада Одбора за проучавање живота и обичаја Рома 1989-2029*, 89-117. Београд: САНУ.
- Јакшић, Божидар. 2015. *Роми у Србији - између наковња сиромаштва и чекића дискриминације*. Земун: Мостарт.
- Јакшић, Божидар и Горан Башић. 2005. *Уметност преживљавања - Где и како живе Роми*. Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију.
- Кнежевић, Александар. 2010. *Роми (Цигани) у Београду*. Београд: Географски факултет, Универзитет у Београду.
- Кузмановић, Бора. 1992. „Стереотиције о Ромима и етничка дистанце”, у: *Развитак Рома у Југославији – проблем и тенденција*, ур. Мацура Милош, 153-156. Београд: САНУ
- Павловић, Марина. 2000. „Услови становања и живота у ромским насељима у Лесковцу“, у: *Цигани/Роми у прошлости и данас*, ур. Милош Мацура, 243-255. Београд: САНУ.
- Прокић, Милутин, Владимир Станковић, и Јованка Јанковић. 1993. "Попис становништва као извор података о Ромима", у *Друштвене промене и положај Рома*, ур. Милош Мацура и Митровић Александра, 186-195. Београд: САНУ.
- Радовановић, Светлана и Александар Кнежевић. 2014. *Роми у Србији*. Београд: Републички завод за статистику.
- Радушки, Нада. 2015. *Идентитет и интеграција Рома у Србији*. Београд: Институт за политичке студије.
- Републички завод за статистику [РЗС]. 2013. *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. години у Републици Србији*, Основни скупови становништва - подаци по регионима, Књига пописа 18. Београд: РЗС.
- Републички завод за статистику [РЗС]. 2012. *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. години у Републици Србији*, Национална припадност, Књига пописа 1, Београд: РЗС.
- Станковић, Владимир. 1992. „Роми у светлу података југословенске статистике“, у: *Развитак Рома у Југославији - проблеми и тенденције*, 178-181. Београд: САНУ, Одељење за друштвене науке.
- Стратегија за социјално укључивање Рома и Ромкиња у Републици Србији за период од 2016. до 2025. године. 2016. Београд: Службени гласник РС.

- Тодоровић, Драган. 2019. „Социолошки и средни радови објављени у зборницима Одбора САНУ за проучавање живота и обичаја Рома“, у: *Тридесет година рада Одбора за проучавање живота и обичаја Рома 1989-2019*, ур. Тибор Варади и Горан Башић, 39-69. Београд: САНУ.
- Društvo za unapređenje romskih naselja [DURN]. 2002. *Pregled romskih naselja Beograda 2002*. Beograd: CD-ROM.
- <https://fer.org.rs/ukljucivanje-roma-i-drugih-marginalizovanih-grupa>.
- <https://slobodnaevropa.org/a/manjinske-zajednice-u-srbiji-pocele-pripreme-za-popis- stanovnistva/30743227.html>.
- Ivanov, Andrey, Jaroslav Kling and Justin Kagin. 2012. *Integrated Household surveys among Roma population: One possible approach to sampling used in the UNDP World Bank-EC Regional Roma Survey 2011*. Bratislava: United Nations Development Programme.
- Komatina, Slavica. 2017. *Aktuelni problemi obrazovanja Roma u Srbiji*. Vršac: Visoka škola strukovnih studija vaspitače Mihailo Pavlov.
- Koopmans, Ruud. 2005. *Contested Citizenship – Immigration and Cultural Diversity in Europe*. Minnesota: Minnesota Press.
- Mirga, Andžej i Mruz Leh. 1997. *Romi - Razlike i netolerancija*, Beograd: Akapit.
- Petrović, Mina, Branislava Žarković, Gordan Veleв, Osman Balić, Katarina Arambašić Pivić, i Dušan Damjanović. 2012. *Održivo stanovanje za Rome u Srbiji*. Beograd: Palgo centar.
- Poverenik za zaštitu ravnopravnosti. 2016. Izveštaj o istraživanju javnog mnjenja “Odnos građana i građanki prema diskriminaciji u Srbiji“, Institut za ljudska prava Ludvig Bolcman. <http://ravnopravnost.gov.rs/izveštaj-o-istraživanju-javnog-mnjenja>.
- Praxix. 2013. *Analiza glavnih prepreka i problema u pristupu Roma na adekvatno stanovanje*. Beograd: Praxix.
- OEBS. 2015. Osnovne karakteristike podstandardnih romskih naselja u Srbiji. Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji. <http://www.osce.org/sr/serbia/159746?download=true>.
- UNDP. 2012. *The Housing Situation of Roma Communities: Regional Roma Survey 2011*. Bratislava.

Nada M.Raduški*
Institute for Political Studies, Belgrade

**EMPIRICAL RESEARCH OF THE ROMA POPULATIONS IN
SERBIA: CENSUS VERSUS SURVEY**

Resume

The paper analyzes the results of empirical research on the position of the Roma population in Serbia, with special reference to the advantages and disadvantages of official census data compared to surveys on the characteristics and problems of Roma national minority. A comparison of census and survey results on the number, educational and age structure, spatial distribution, housing conditions, health and social protection, shows that the differences in data are often very large, which indicates the need to use different sources to get the right picture, quantitative and qualitative information on the life, socio-demographic and cultural characteristics of the Roma. Also, the fact that the exact number of the Roma national minority has varied between official data and estimations should not to be an obstacle for understanding of their disadvantageous position and taking and implementing appropriate measures of the minority government policy regarding them. Moreover, in addition to the data obtained from the population census, in creating the public policies the state authorities should also use other sources of the population data (surveys, domestic and Eurostat assessments, independent researches, etc.). The second part of the paper analyzes the results of a survey research conducted in late 2019 in Serbia on a thousand respondents on how non-Roma Serbian citizens perceive the position of Roma, what they think about the relationship between the majority and Roma population, the degree of discrimination and ethnic distance towards Roma, as and the effectiveness of measures taken by the state to improve conditions in key areas of Roma life (education, employment, housing, health and social protection). The results of this survey are of great importance because they show the degree of (un)information of the majority population about the life of Roma, recognizing inequality, discrimination and marginalization of the Roma community, which is, among other things, an important prerequisite for adopting and implementing successful state measures for long-term and sustainable improvement life and social status of Roma national minority in Serbia.

---

* E-mail address: nadaraduski@gmail.com.

Keywords: survey, census, position, Roma national minority, public policies, state measures, Serbia.

---

* Овај рад је примљен 10. октобра 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. марта 2022. године.